

SZEMLE

A hermeneutika nagy kérdései – oxfordi kézikönyv

The Blackwell Companion to Hermeneutics. Eds. Niel Keane, Chris Lawn, Wiley Blackwell Publishing Ltd, Oxford 2016. 622 old.

G. Vattimo kortárs olasz *posztmodern* filozófus és politikus írja *The Future of Religion* (New York 2005. 43–54.) c. Zabbalával közös kötetében, hogy „az interpretáció korát” (*age of interpretation*) éljük. Bármit is jelentsen ez Vattimo olvasatában, tőle függetlenül is kérdezhetjük: a mai korszellem kedvez-e egyáltalán a hermeneutikai tradíció, gondolkodás és szemlélet művelésének? Nem hat-e ellene? Nem teszi-e korszerűtlenné vagy éppen mindennapi gondolkodásunkat anti-hermeneutikaivá? Értjük-e a hermeneutika ethoszát, vagy talán az interpretáció(k) ellenére is a „hermeneutikai inség” korában élünk? Az interpretáció jelenléte önmagában garantálja-e világunkban a megértő értelmezést, a dialógust, a közösséget vagy a másik iránti nyitottságot, diszpozíciót, összességében mindazt, ami számunkra hermeneutikai? Vajon időszerű-e a hermeneutika? S vajon nem felforgató jellegű tevékenységet folytat-e akkor, amikor a jelenkoritól eltérő életformákra kíván emlékeztetni, s ezzel nem marginalizálja-e magát? Bárhogy legyen is, Vattimo szerint „nem túlzás azt állítani, hogy a hermeneutika napjainkban az intellektuális élet- és tevékenység-mód olyan kifejeződése, amely fokozatosan marginalizálódott a kortárs akadémiai hierarchia keretei között” (*The Routledge Companion to Hermeneutics*. London–New York 2015. 725.).

A legújabb oxfordi hermeneutika kézikönyv, a neves Wiley Blackwell kiadónál 622 oldalon 2016-ban megjelent *The Blackwell Companion to Hermeneutics* a jelenkor e feszültségtereiben képes

olvasóját a hermeneutikai tradíció, gondolkodás és szemléletmód nagy kérdéseire elvezetni. A kötet magyar vonatkozása s hazai szempontból egyszerűen örömteli fejleménye, hogy a szerzői kollektíva tagjaként Fehér M. István – akinek német és angol nyelvű írásai a nemzetközi Heidegger-, Gadamer- és hermeneutikairódalomban hosszabb ideje jelen vannak – három tanulmányal (*Hermeneutics and Ontology, Prejudice and Pre-Understanding, Hermeneutics and Humanism*) is szerepel e reprezentatív válogatásban. A 71 tanulmányt tartalmazó kézikönyv egy negyvennyolc fős nemzetközi kutatói team összehangolt munkájának eredménye, amely egy 2012-ben indult kezdeményezésből nőtt ki négy-öt év alatt a meghívott szerzők szabadon tett javaslatainak összehangolásával. A hermeneutika mint kutatási terület egészét kívánta hozzáférhetővé és áttekinthetővé tenni tanulmányok formájában.

Figyelembe véve azt a tényt, hogy közvetlen előzményként alig egy évvel előzte meg (a nem kevésbé rangos 1836 óta létező londoni és New York-i, a humán és társadalomtudományok területén világhírű brit tudományos kiadó) a Routledge gondozásában 2015-ben 753 lapon – az ausztrál-német szerkesztőpáros Jeff Malpas és Hans-Helmuth Gander közreműködésével – megjelent *The Routledge Companion to Hermeneutics*, akkor azt mondhatjuk, példátlan és ma még felbecsülhetetlen jelentőségű vállalkozás, hogy szinte egymással párhuzamosan készült el két új, angol nyelvű

Lengyel Zsuzsanna Mariann (1976) – filozófus, tudományos munkatárs, ELTE BTK Filozófia Intézet, Budapest, lengyelzsm@gmail.com.

A tanulmány megírását az NKFI PD 121045 pályázata támogatta.

hermeneutika kézikönyv a közelmúltban. Mindkét *Companion* kötet jól körülhatárolható saját koncepcióval rendelkezik, ahol a tagolás rendkívül fontos: vannak jelentős hasonlóságok és különbségek is, ez még abban is érzékelhető, hogy a szerzői teamben tapasztalható átfedés csekély mértékű, noha – egy-két fiatal hangtól eltekintve – mindkét szerzői közösségben tapasztalt, nagy múltú, nemzetközileg ismert tudósok, korunk filozófusai kaptak teret. Ha a két projekt tudott is egymásról, azt mindenképpen gyümölcsözővé tették, mivel jó értelemben véve egészítik ki egymást. Az eltérő koncepció a témaátfedések esetén nem versengő szempontokat hozott létre, ami elbizonytalanítaná az olvasót, hanem gazdagítja szempontrendszerét. Nemzetközi összehasonlításban talán nem túlzás azt mondani, hogy egyfelől hiánypótló munkák születtek, amelyek a tudományosságának hasznos, sőt egyenesen nélkülözhetetlen kellékei lehetnek napjaink akadémiai életében, másfelől a kötetek ezen konstellációja a hermeneutika mint tradíció, gondolkodás- és szemléletmód eddig nem tapasztalt mértékű nemzetközi elfogadottságát is jelzi.

Sokféle *Companion* jelenik meg angolszász nyelvterületen. A Blackwell, a Routledge mellett többek között, a Cambridge és a Bloomsbury is készít kézikönyvsorozatokat. A *Companion* a kézikönyvek tágan értelmezett műfajához tartozik, amely rokon értelmű, ám nem egyjelentésű más kézikönyvtípusokkal. (1) Legtávolabbi rokoni: a *compendium*, *tankönyv*, *egyetemi jegyzet*, *olvasókönyv*, *szöveggyűjtemény* (*Compendium/compendiary*, *Textbook*, *Lecture notes*, *Broadsheets*, *Reading Book*, *Chrestomathy*). (2) Másik fajtája: a *speciális segédkönyv*, *útikönyv* (*Handbook*, *Reference Book*, *Guide Book*); valamint a *szótár*, *lexikon*, *enciklopédia* (*Dictionary*, *Lexicon*, *Encyclopedia*). (3) Ezek mellett a *Companion* kötetek ma már talán egy külön típust alkotnak, noha rendeltetésüknél fogva e kézikönyvekben is megnyilvánul a kuhni normál tudomány tevékenysége, a műfaj mégis lehetővé teszi, hogy az átfogó tudásba való bevezetés formátumán túlmutatva feltérképezzék a legújabb – akár vitatott – kutatási

tendenciákat is, azaz megjelenítsék a bennük kibontakozó új perspektívákat, a prospektív pontokat, jelenkori kihívásokat és vitákat is.

A Niel Keane és Chris Lawn északír szerkesztő-páros bevezetőjével (1–7.) kezdődő *Blackwell*-kötet öt fejezete (Part I–V.) kevésbé a *történeti szempontokra* helyezi a hangsúlyt, mindössze az I. fejezet (*Hermeneutics and the History of Philosophy*, 9–62.) 5 írása foglalkozik a teljesség igénye nélkül, rendkívül tömören, mégis fontos szempontok mentén a hermeneutika és filozófiatörténet összefüggéseivel. Elien Brennen programadónak tekinthető gondolatmenetében elméleti bevezetésként jelenik meg Heidegger, Gadamer és Ricoeur három kortárs koncepciója a hermeneutikatörténet és -történetírás kérdéséről, majd ezt követi a hermeneutika eredetének, kialakulásának és történetének bemutatása olyan lényegi kérdések mentén, mint pl. a phronészis gondolat, Ágoston hermeneutikája, a vele kezdődő interpretatív tradíció és teológiai viták, a modernitás megértés fogalmának formációi, és a német idealizmus (Hegel és Kant) gadamari olvasatának feltérképezése a hermeneutikával összefüggésben. Ezt a tematikát egészíti ki a IV. fejezet (*Major Figure*, 333–457.), amelyben rövid összefoglaló (6-7 oldalas) tanulmányok olvashatók a hermeneutikatörténet 19 prominens gondolkodójáról. A koncepció része, hogy Boeckh, Hegel, Schleiermacher, Nietzsche, Dilthey, Husserl, Heidegger, Gadamer, Eliade, Ricoeur, E. D. Hirsch, Foucault, Vattimo, Apel, Habermas, Rorty mellett, többek között először kapott kiemelt helyet Luther, Kant és a kortárs Günter Figal életműve is, akinek szerkesztésével készül egy új 800 oldalas kézikönyv a De Gruyter kiadó gondozásában *Heidegger-Lexikon* címmel (Berlin 2018.). A hermeneutikatörténet viszonylatában a 2015-ös *Routledge* kötet abban különbözik, hogy nagyobb teret szentelt az európai és angolszász kultúrában való diszciplináris megerősödés kérdésének, hosszabb szemelvények találhatóak a spanyol–olasz hermeneutikából, valamint az analitikus tradícióból is.

A *Blackwell* kötet V. fejezete (*Philosophical Intersections and Encounters*, 459–603, 14 tanulmány) a jelenkori önrértelmezést tartalmazza:

mind a tudományok, mind a kultúrák vonatkozásában jól átláthatóan tárgyalja a hermeneutikával kapcsolatos metszéspontokat, útelágazásokat, átkereszteződéseket, szellemi ütközéspontokat és vitákat. Nemcsak az alapproblémákra nyit rálátást, hanem a hermeneutikai szempont produktivitását is megvilágítja számos élő kutatási irány, pl. a humanizmus, teológia, retorika, irodalom, oktatás, jogtudomány, politika, tudományfilozófia, kritikai elmélet, fenomenológia, dekonstrukció, pragmatizmus és feminizmus felé. Ebben a részben érzékelhető leginkább, hogy nem annyira egy közösen felvállalt és egységes szemléleti keret valósul meg a kötetben, mint inkább a szemléletmódok jól észlelhető különbségei, az *inter alia* válik láthatóvá, a szerkesztők szavaival „a sokféle tendenciával, iskolával és mozgalommal való végtelen átfedések evidenciája”. (7.) Míg a 2015-ös *Routledge* esetében nem hiányzott a pszichoanalízissel, az építészettel, medicinával és az interkulturális filozófiákkal való összevetés, beleértve az ázsiai, iszlám és zsidó gondolkodás problémaköreit, addig a *Blackwell* kötetnél erősebb az európai humanista tradíciónak és az analitikus-kontinentális filozófia közötti viszonyinak a tematizálása, így ebben az értelemben a koncepció szempontjából egyértelműen programadóknak tekinthető Fehér M. István *Hermeneutics and Humanism*, valamint Sara Heinämaa *Hermeneutics and the Analytic-Continental Divide* c. tanulmánya.

A *Blackwell*-kötet egészét tekintve a lehangsúlyosabb mégis talán a *szisztematikus szempont*: a hermeneutikai gondolkör egésze gazdagon tárgyalt, amit a II–III. fejezet (*Themes and Topics*, 63–226, *Key Concepts*, 227–332.) 33 tanulmánya önmagában is jelez. A 2015-ös *Routledge*-kötet olyan általános alaptémái mellett, mint a jelentés, értelem, nyelv, textualitas, módszer, igazság, relativizmus és történetiség, a 2016-os *Blackwell*-kötetben jobban helyet kaptak az egyéni témaválasztások. Ezek közül a mai kutatások legújabb vonulatába bekapcsolódni vágyó olvasó számára a legérdekesebb témák a következők: dialógus, jóakarát, közösség, humanizmus (D. Vessey, Fehér

M. I.), végesség, horizontalitás, dialektika (Th. Schwartz, Th. Nenon), percepció, élmény, tapasztalat, mimészis (N. Davey, G. Figal, J. Sallis), ontológiai fordulat, hermeneutikai kör, előítélet, megértés, autoritás (J. Grondin, Fehér M. I., R. Dostal) hermeneutika és politika a Biblia, valamint Heidegger nemzetszocializmusa vonatkozásában (B. Krajewski). Fehér M. István három tanulmányjal járul hozzá e kutatásokhoz. A hermeneutika és ontológia, hermeneutika és humanizmus, valamint az előítéletek és előzetes megértés szerepének összefüggései mentén megnyíló kérdései egyazon gondolati körön belül mozognak, kölcsönösen megvilágítják egymást, s egy összefüggő hermeneutikai fejtegetés külön fejezeteiként építik tovább azt a gondolatmenetet, amely a maga egészében hosszabb előzményekre, több évtizedes hazai kutatásokra tekinthet vissza. Ezen előzmények közül nem lényegtelen a római Accademia d'Ungheria együttműködésével született, legutóbbi, szemléletileg és tematikailag is szervesen kapcsolódó – Fehér M. István, Olay Csaba és Riccardo Dottori szerkesztésével összeállított – *Constellations hermeneutiques. Interprétation et liberté* (Zürich, Berlin, Münster 2015.) c. kötet, amelyben a hermeneutikai gondolkodás alapvető sajátosságai e tradíció két kulcsmozzanata: *interpretáció és szabadság összefüggései* felől mutatkoztak meg. Az alábbiakban érdemes kitérni Fehér M. István e tanulmányaira.

Fehér *Hermeneutics and Ontology* c. tanulmánya a 20. századi filozófia „hermeneutikai fordulatának” mibenlétére és mélyebb értelmére kérdez rá. E fordulat új kezdetet jelent, amelynek lényege és centruma egy ontológiai fordulat: „a hermeneutika ontológiai fordulata”, ami a megértés és interpretáció fogalmának ontológiailag véghezvitt radikális átértelmezésében vagy kiszélesítésében áll. A szerző fő tézise szerint sem a hermeneutikai fordulat, sem az interpretáció hozzá tartozó fenoménjének prioritása, független jelenkori diskussziója nem volna lehetséges ontológiai fordulat nélkül, a megértés és interpretáció ontológiai újraértelmezése nélkül. Dilthey-ig a hermeneutika episztemológiai

jelentőségű, a *megértés* szembeáll a *magyarázattal* mint a természettudományok karakterisztikus megismerésmódjával. Heidegger az első, aki a megértést kiemelte a humántudományi metodológiából, és ontológiája alapjává tette. A gondolatmenet ebből kiindulva igyekszik hermeneutika és ontológia kapcsolatainak főbb vonatkozásait nyomon követni a fiatal Heidegger gondolkodói útján a husserli fenomenológia bírálatára tekintettel. Azt is láthatóvá teszi, hogy Heideggernél egy hármasszerű fűzőt találunk, amennyiben hermeneutika és ontológia eredeti és átfogó értelemben nem létezne fenomenológia nélkül, sőt Heideggernél egy hermeneutikailag transzformált fenomenológia mint ontológia születését rekonstruálhatjuk. Fehér a husserli fenomenológia transzformációjának hátterét sokrétűen feltárja, bemutatja, hogy Heidegger radikalizálva az életfilozófiai ösztönzésekben rejlő pozitív impulzust, megpróbált túllépni a teoretikus viszonyon és új hozzáférést nyerni az élethez. A teoretikushoz képest új alternatívát a „hermeneutikai fogalmak” és a „hermeneutikai intuíció” jelentenek. (165.) E hermeneutikai fordulat ama belátás köré összpontosul, hogy az interpretáció nem szűkíthető a humántudományokra, hanem a lét egészére kiterjed.

A *Prejudice and Pre-Understanding* c. tanulmány az előítélet és előzetes (megértés) viszonyát Gadamer *Igazság és módszer*ének egyik sok vitát kiváltó fejezete mentén veszi szemügyre, amelyben Gadamer érvei a következő évtizedekben – Habermasszal és a Frankfurti Iskolával – vitákhoz vezettek. E vitát kiváltó nézőpont abban összegezzhető, hogy az előítéletek: a megértés feltételei. Eszerint az előítéletek „nem gátolják [...] a megértést. Ellenkezőleg. Valójában éppen ezek azok a feltételek, amelyek a megértést egyáltalán lehetővé teszik.” (280.) Fehér első lépésben azt a centrális műveletet rekonstruálja, amellyel Gadamer az előítélet fenoménjéhez a hozzáférést megnyitja. Eszerint a fogalomtörténet „módszere” lesz a filozófia művelésének gadameri módja, amely nem definíciókra törekszik, hanem a fogalmak jelentését történetük rekonstrukciója révén világítja meg. Gadamer ezen a módon tárja fel azt

a módot, hogyan tett szert e fogalom korabeli negatív jelentésére, másfelől megpróbálja visszanyerni, rehabilitálni az előítéletnek egy másik, produktív értelmét is, ami a tradícióban nagyon is létezik, de távol áll korunk gondolkodásától. A fő gondolatmenet ezt a tradícióban bűvópatakként tovább élő pozitív előítélet fogalmat rekonstruálja, összevetve az előzetes megértés heideggeri kiindulópontjával, szem előtt tartva a hagyomány és a tekintély körében kifejtett gadameri nézeteket is. Fehér bemutatja, hogy Gadamernek a felvilágosodáshoz és romantikához való viszonya igen differenciált, ahol a kritika nem elutasítás, inkább annak a sémának a feltárása, amelyből a felvilágosodás és romantika ered. E tekintetben „Gadamer hozzájárulása Heidegger kezdeményezéséhez a történelmi kontextus hozzáadásából és kidolgozásából áll, míg Heideggernél az elő-struktúra többé vagy kevésbé szigorúan fenomenológiai (azaz nem történelmi) leírásaként jelenik meg.” (283.) Ezt követi, hogy Heidegger milyen módon előlegezte meg a probléma gadameri kifejtését.

A *Hermeneutics and Humanism* c. tanulmány *hermeneutika és humanizmus* sokrétű viszonyának legelső kapcsolódási pontját a szellemtudományok önértelmezésének összefüggéséből vezeti le. Fehér arra kérdez rá, hogy mi ennek a jelentősége Gadamer-nél a *hermeneutika önértelmezése* számára. Ezt Gadamer főművének humanista tradícióról szóló fejezete bontja ki. A német szellemtudományi tradícióban régóta létező *törekvéssel*, amely a természettudományi megismeréssel szemben a humán stúdiumok sajátosságát megalapozó szemléletmód kidolgozására irányul, Gadamer is egyetért, de a móddal nem, így elhatárolódott a szellemtudományok logikai megalapozásától, és „humanista” megalapozásukra tett kísérletet. A humanista tradícióhoz visszafordulva, a szellemtudományok igazi alapját nem a módszeres tudásban, hanem a *Bildung* hagyományaiiban, az emberformálásban látja. Ez az „alap” a „Humanista vezérfogalmak” c. fejezetben bontakozik ki. Sajátossága, hogy a humanizmus itt nem az, amit értelmeznek, hanem az, amivel értelmeznek, aminek horizontjába mindent visszaállítanak, beágyaznak.

A humanista vezérfogalmak közös vonása, hogy az élet számára való tudást jelentenek, amely a közönségi létben nyeri el értelmét. A *Bildung* mint a humán stúdiumok sajátos eleme, olyan megértésről szól, mely képez, alakít, művel, végső soron megváltoztat bennünket. A hermeneutika ontológiai fordulata abban áll, hogy a megértés episztemológiai tudásformából létmóddá válik. Az interpretáció tétje nem pusztán ismeretgyarapítás, a megismertben való *részvétel*, *hozzátartozás*, ezáltal önmegismerés, önművelés is. A szerző szerint abban áll a hermeneutika és humanizmus második összefüggése, hogy a hermeneutika humanista önértelmezésre tesz szert, visszakapcsolódik a humanizmus horizontjába. A humanizmus fogalomtörténeti-hermeneutikai önértelmezése viszszerződik egészen Ciceróig, majd folytatódik az itáliai humanisták, Niethammer, Vico munkáival, akiknél a humanizmus nem pusztán az antikvitáshoz való visszafordulás, hanem a skolasztikus tudományal kontrasztban a stúdiumok megújulása is, majd az élet újfajta szemlélete és alakítása. Hermeneutika és humanizmus között egy harmadik párhuzam a gyakorlati filozófia irányába való továbbviteléből

adódik. A megértés ontológiai értelmet nyer, így több mint tudományos képesség; képes hozzájárulni emberi tapasztalataink, önmegismerésünk és világhorizontunk kitágításához. Ez pedig annyit jelent, hogy a hermeneutika gyakorlati filozófia. Fehér két konklúzió levonásával zárja tanulmányát: (1) *a hermeneutika humanizmus* (a tudományelméletinél szélesebb körű, univerzális értelme van, nemcsak tudományos tevékenységünkben játszik szerepet, hanem egész életünkben), és (2) *a humanizmus jelenkori formája a hermeneutika* (a humanizmus korábbi szubsztantív értelmezései helyett a humanizmus ösztönzéseit a hermeneutika olyan formális gondolati pozícióként képes tovább vinni, amely nyitott az ön- és újraértelmezésre, az emberformálás lehetőségére).

E gondolatokkal zárva egyszersmind az egész kötet szükségképpen rövidre fogott ismertetését, mindenképp arra ösztönözném az olvasót, hogy mélyedjen el ebben a rendkívül alapos, igényes és gondolatébresztő kötetben, amelyben egy külön *Index* is segíteni fogja a tájékozódását.

Lengyel Zsuzsanna Mariann

Kortárs magyar filozófia

Az értelem anyanyelvén. Magyar filozófusok a 20. és 21. században.

Szerkesztette Rigán Lóránd – Ungvári Zrínyi Imre, Komp-Press Kiadó, Korunk, Kvár. 2016. 408 old.

Úgy tűnik, hogy a 20. és 21. századi magyar filozófia az utóbbi években kutatói fókuszpontba került. A Korunk folyóirat 2015. júniusi számát a magyar filozófusoknak szentelte. Karády Viktor és Nagy Péter Tibor 2017 februárjában *A magyar filozófia az 1990 előtti évtizedekben* címmel rendezett szakmai konferenciát, amelynek folytatásaként 2017. szeptemberében Budapesten a közelmúlt (1985–2010) történetét számba vevő tanácskozársra került sor *A magyar filozófia az ezredfordulón* címmel. A szervezők elemzéseket vártak filozófiai áramlatok megjelenéséről, újabb filozófiai intézmények

felállításáról, régiiek átalakulásáról vagy megszűnéséről, folyóiratok, könyvsorozatok történetéről, fontos fordítások születéséről, a tudományfinanszírozás, valamint a tudományos teljesítmény mérésének és megítélésének kérdéseiről, tudományos vitákról, a filozófiaoktatás helyzetéről stb.

A kortárs magyar filozófia iránt érdeklődőknek ezúttal egy 2016-ban Kolozsvárt megjelenő kötetet szeretnénk a figyelmükbe ajánlani – *Az értelem anyanyelvén. Magyar filozófusok a 20. és 21. században* –, amelyet Rigán Lóránd, a Korunk munkatársa és Ungvári Zrínyi Imre, a BBTE Magyar